

Ks. JACEK ROSA¹

AP SZCZYTNO

KATARZYNA BADŹMIROWSKA-MASŁOWSKA²

ASZWOJ WARSZAWA

DELIBERACJE O CZŁOWIEKU W ŚWIELE TEORII CYWILIZACJI FELIKSA KONECZNEGO

Treść: Wstęp; 1. Cywilizacja łacińska w historyzoficznej teorii Feliksa Konecznego; 2. Generalia etyk i quincunx; 3. Człowiek w cywilizacji łacińskiej; 4. Kondycja współczesnego człowieka w świetle rozważań Feliksa Konecznego; Zakończenie; Streszczenie; Summary: *Deliberations on human being in the light of Felix Koneczny's theory of civilization*; Bibliografia.

Słowa kluczowe: cywilizacja – Feliks Koneczny, generalia etyk, pięciomian bytu, personalizm – indywidualizm.

Keywords: civilization – Felix Koneczny, ethics general, quincunx, personalism – individualism.

¹ JACEK ROSA, prezbiter diecezji siedleckiej, dr, adiunkt w Instytucie Nauk Społecznych w Akademii Policji w Szczytnie i w Instytucie Studiów Strategicznych w Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie. Tytuł doktora bioetyki uzyskał na Wydziale Bioetyki w Ateneo Pontificia Regina Apostolorum w Rzymie. Specjalizuje się w zagadnieniach bioetycznych i filozoficznych w kontekście personalizmu chrześcijańskiego, elementów bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. Autor kilkunastu publikacji naukowych i popularno-naukowych. ORCID: 0000-0003-1451-8823.

² KATARZYNA BADŹMIROWSKA-MASŁOWSKA, doktor nauk prawnych (prawo karne i kryminologia). W latach 1998-2003 pracownik funkcyjny w Biurze Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji i Ministerstwie Kultury; członkini grup roboczych Rady Europy (media division), ekspert w procesie negocjacji Polski do wejścia do Unii Europejskiej (obszar – Kultura i polityka audiowizualna).

Wstęp

Historiozoficzna, oryginalna i pluralistyczna w swej istocie, jedna z ważniejszych w literaturze przedmiotu³ teorii cywilizacji Feliksa Konecznego (1.11.1862-10.02.1949), będąca wiodącą częścią twórczości naukowej Autora⁴, osadzona jest wokół badania relacji zachodzących pomiędzy metodą, strukturą i organizacją życia zbiorowego (wspólnot i społeczeństw) a prawami rządzącymi dziejami ludzkości zarazem. Mimo braku kontynuacji rozwojowych niniejszej koncepcji, zwłaszcza od lat 90. ubiegłego wieku stała się ona podłożem dla szerokich analiz naukowych, stanowiąc przedmiot interdyscyplinarnych, dotyczących zmieniających się paradygmatów współczesności, rozważań o kondycji moralnej i duchowej człowieka oraz o państwie i religii, prawie i etyce.

Właściwy drugiej dekadzie XXI wieku impakt technologii informacyjno-komunikacyjnych, determinujący globalizację w skali ogólnoświatowej, skłania do deliberacji nad człowiekiem doby cyfryzacji i konwergencji w wymiarze indywidualnym jego życia i wobec zmieniającego się wzorca relacji państwo-prawo. Próba reinterpretacji podstawowych dla tytułowej tematyki zagadnień, tj.: personalizm vs indywidualizm w świetle generalistów etyk i quincunx-u (wskazującego na jedność fizyczno-duchową – pięciomianu bytu) oraz konstrukt trójprawa (wraz z metodami apriorycznymi i aposteriorycznymi w kontekście monizmu i dualizmu prawnego), ukierunkowana jest na uzyskanie odpowiedzi, co do potencjału koncepcji w kontekście obecnych refleksji moralnych i tendencji regulacyjnych; niniejsze skłania do komplementarnego zastosowania podejść: teologicznego, w którym kładzie się nacisk na rolę i źródła – uznawanej przez Autora za wiodącą – cywilizacji łacińskiej oraz prawno-etycznego.

Od 2006 r. adiunkt Akademii Obrony Narodowej, następnie Akademii Sztuki Wojennej. Autorka ekspertyz zagranicznych i krajowych, uczestniczka badań naukowych. Członek komitetów organizacyjnych, naukowych, moderator i prelegent międzynarodowych i krajowych konferencji w zakresie zagadnień prawnych i bezpieczeństwa. Doświadczony dydaktyk. ORCID: 0000-0002-3551-2378.

³ P. BEZAT, *Poglądy polityczno-prawne Feliksa Konecznego*, Krzeszowice 2004, s. 5 i n.; S. HUNTINGTON, *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 2007; P. SKUDRZYK, *Losy cywilizacji według Arnolda J. Toynebeeego*, Katowice 1992, s. 13; A. TOYNEBEE, *Preface*, w: F. KONECZNY, *On the Pluralism of Civilisation*, Londyn 1962, s. 3-4.

⁴ F. KONECZNY: *Etyki a cywilizacje*, Krzeszowice 2004; *Harmider etyk*, „Myśl Narodowa” 16 (1936), nr 24, s. 369-371, przedruk w: „Człowiek w Kulturze” 10 (1998), s. 205-212; *Kościół a cywilizacje*, Lublin 1996; *O wielości cywilizacji*, Kraków 1935 (tekst zdigitalizowany przez Stowarzyszenie im. Przemysława II w ramach projektu „Cyfrowa Biblioteka Myśli Narodowej”: <https://cbmn.pl/uploads/ebooks/Feliks%20Koneczny%20-%20O%20wielo%20C5%9Bci%20cywilizacji.pdf> [22.06.2024]); *Państwo i prawo w cywilizacji łacińskiej*, Warszawa-Komorów 2001 (Wydanie nowe i poprawione); *Religie a cywilizacje*, Krzeszowice 2011; *Rodowód monizmu prawniczego*, „Myśl Narodowa” 16 (1936), nr 35, s. 542-544, przedruk w: „Człowiek w Kulturze” 10 (1998), s. 213-225; *Rozwój moralności*, Warszawa-Komorów 2000.

Artykuł składa się z dwóch części, odzwierciedlających zmiany paradygmatów interpretacyjnych teorii cywilizacji Feliksa Konecznego w wymiarze jednostkowym i zbiorowym (społecznym); pierwsza, poza zarysowaniem tytułowej koncepcji i uwzględnieniem szczególnej roli jej łacińskiej odmiany, poświęcona jest rozważaniom problematyki osoby ludzkiej, druga zaś państwu i prawu. W zakończeniach obydwu części rozpatruje się adekwatność teorii Autora w odniesieniu do współczesnego etapu rozwoju cywilizacyjnego oraz wywodzi wnioski ogólniejszej natury. Mimo swojego, wynikającego z ram opracowania, przyczynkarskiego charakteru, wydaje się on właściwym punktem wyjścia do pogłębionych rozważań niniejszej tematyki, w szczególności w duchu myśli katolickiej, łączącej perspektywę moralności (duchowości) z jej prawnym aspektem.

1. Cywilizacja łacińska w historiozoficznej teorii Feliksa Konecznego

Feliks Koneczny zdefiniował cywilizację⁵ jako określoną metodę (formę) ustroju (organizacji) całokształtu życia zbiorowego człowieka (publicznego i niepublicznego – rodzinnego), stanowiącą abstrakcyjną ideę, której przejawem są – determinujące jej odmiany – kultury (z komponentami: materialnym – zewnętrznym i duchowym – wewnętrznym)⁶. Swoją teorię osadził w paradygmacie struktury aksjologicznej, wedle którego odmiany cywilizacji kształtują się wokół określonych wartości i celów społecznych (w tym kondycji moralnej i poziomu życia człowieka)⁷; jest ona sumą „wszystkiego co pewnemu odłamowi ludzkości jest wspólne, a zarazem (...) tego (...) czym się taki odłam różni od innych⁸. Dlatego: Synteza możliwą jest tylko pomiędzy kulturami tej samej cywilizacji, lecz między [nieustannie walczącymi między sobą] cywilizacjami żadną miarą⁹; nie można bowiem – zgodnie z najwyższym prawem dziejowym ustanowionym ponadczasowo i ponadprzestrzennie w ładzie historycznym – być cywilizowanym na dwa sposoby¹⁰, dlatego: „dzieje powszechnie można będzie układać dopiero na tle walk cywilizacji

⁵ B. DZIAŁOZYŃSKI, *Cywilizacja. Szkice z dziejów pojęcia w XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2018, s. 3-4.

⁶ F. KONECZNY, *Prawa dziejowe*, Warszawa-Komorów 2001, s. 36; P. BEZAT, *Poglądy polityczno-prawne Feliksa Konecznego*, s. 8.

⁷ K. KOFIN, M. KOFIN, *Indukcyjna metoda Feliksa Konecznego w badaniu cywilizacji i praw dziejowych*, „Świat Idei i Polityki” 16 (2017), s. 18-19.

⁸ F. KONECZNY, *O wielości cywilizacji*, s. 154; W. KRZTOŃ, *Tożsamość cywilizacji źródłem zagrożeń bezpieczeństwa w świecie współczesnym*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie” 15 (2017), z. 1 (38), s. 60-73.

⁹ *Tamże*, s. 240. Próba podjęta przez Autora miała na celu przewyższenie dotychczasowych niepowodzeń w historycznym syntetyzowaniu problematyki: „Metody syntez historycznych, użyte dotychczas, syntezy nie dały. Wolno tedy próbować własnej”. *Tamże*, s. 25.

¹⁰ F. KONECZNY, *O ład w historii*, Warszawa 1991, s. 66.

i niefortunnych prób syntez cywilizacyjnych¹¹. Badanie genezy, źródeł i rozwoju cywilizacji doprowadziły Autora do wyodrębnienia, wynikających z procesu łączenia się jednostek w większe grupy społeczne, ich wielości i różnorodności¹² funkcjonowania w oparciu o właściwe im prawa dziejowe (reguły akceptowane przez dane zrzeszenie, *ergo* wedle wspólnej metody), zasady i cechy¹³. Analizując: formy i metody zrzeszeniowe (ród, plemię, lud, społeczność, społeczeństwo), wśród których za najwyższy ich poziom ewolucyjny uznał naród i państwo, wyodrębnił siedem wielkich cywilizacji: starożytne – chińską, turańską, bramińską i żydowską oraz średniowieczne: łacińską, bizantyjską i arabską¹⁴. Za apogeum ich rozwoju, uwidacznianą w największym stopniu wywieranym wpływem na ludzkość, uznał zaś – opartą na greckiej filozofii (sztuce i nauce), rzymskim prawie i organizacji państwa (w tym armii jako jego sił zbrojnych) oraz religii chrześcijańskiej (zwłaszcza katolicyzmie) – cywilizację łacińską, kształtującą w procesie historycznym świadomość narodową społeczeństwa – podstawę współcześnie rozumianych państw. Jej specyfikę jako: „klasycznej metody ustroju życia zbiorowego stanowi personalizm i prymat ducha w życiu społecznym, w przeciwieństwie do wszelkich innych cywilizacji (...) charakteryzujących się gromadnością oraz prymatem siły w organizowaniu życia zbiorowego”¹⁵.

Należy mieć na uwadze, że Feliks Koneczny w opracowywaniu teorii cywilizacji i nadawaniu im określonych znaczeń, operował w kręgu definicji, rozwijanych sukcesywnie w duchu implikowanym ideami oświeceniowymi. Problematykę cywilizacji zaczęto wówczas interpretować w kategoriach postępu (przemysłowego i technologicznego), rozbudzenia intelektualnego (rozumowego), dążności do powrotu do harmonijnego współistnienia, życia zgodnego z naturą, poprzez odpowiednie kształtowanie prawa i instytucji, narzędzi społecznych obyczajowości (kultury)¹⁶; niniejsze ujęcie ewokowało jej postrzeganie opozycyjnie względem zastanego wówczas ładu ukształtowanego przez chrystianizm i rzymsko-helleńskie filary. Powstała więc wątpliwość na ile wywiedzione przez Autora konstatacje odnośnie do rangi wyszczególnionych ich rodzajów, z dominującą pozycją ‘świata łacińskiego’, jego pierwszeństwem i zdolnością uchronienia się przed upadkiem¹⁷, znajduje uzasadnienie. Tym bardziej jeśli uwzględnić, przyjęte przez Niego, antyspekulatywne

¹¹ TENŹE, *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*, t. 1, Poznań 1921, s. 28, cyt. za: K. KOFIN, M. KOFIN, *Indukcyjna metoda Feliksa Konecznego*, s. 25.

¹² F. KONECZNY, *O wielości cywilizacji*, s. 221.

¹³ K. KOFIN, M. KOFIN, *Indukcyjna metoda Feliksa Konecznego*, s. 21.

¹⁴ *Tamże*, s. 25.

¹⁵ F. KONECZNY, *O ład w historii*, s. 35.

¹⁶ TENŹE, *Cywilizacja bizantyjska*, „Człowiek w Kulturze” 10 (1998), s. 175.

¹⁷ J. ZIELIŃSKI, *Teoria cywilizacji według Feliksa Konecznego*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 26 (2019), s. 298.

(pozytywne), *ergo* analityczne i empiryczne podejście naukowe do badań historycznych (niejako ponad fazą teologiczną i metafizyczną), z aposterioryczną (indukcyjną) metodą tworzenia prawa, wysnutego z doświadczeń i dostosowanego do pojęć etycznych; w przeciwieństwie do – zapoczątkowanego przez św. Augustyna i kontynuowanego przez neotomistów – nurtu syntetycznego (apriorycznego, z właściwą mu preponderancją środków dedukcyjnych)¹⁸. Co warte podniesienia, jego zastosowanie (uwzględniające w badaniach nauki społeczne, ekonomiczne i przyrodnicze) nie spowodowało odwrótu od supremacji podejścia duchowego na rzecz skrajnej laicyzacji; ustrzeżenie się ekstremum wydaje się łączyć z chrześcijańską – katolicką, kreacyjną, orientacją światopoglądową Autora¹⁹, stojącą u podstaw cywilizacji łacińskiej. Pozwoliło natomiast na analizę moralno-religijnych aspektów kondycji człowieczeństwa, analizowanych według – stanowiących kryteria dyferencyjne – generalistów etyk i immanentnie z nimi związanego konstruktów quincunx-u.

2. Generalia etyk i quincunx

Feliks Koneczny podkreśla, że nie ma jednej ogólnoludzkiej etyki ani powszechnej moralności; są one natomiast, powstałymi zgodnie z rozumnym porządkiem, cechami danej orientacji kulturowej, wyznaczającymi grupowe wartości i ich hierarchię oraz ingerującymi w koncepcję człowieka; a wywodzącymi się ze zwyczajowo przyjętych w danym ustroju (zrzeszeniu) zasad. Każda cywilizacja dysponuje swoją etyką, będącą częścią metody współżycia społecznego²⁰. Niektóre pojęcia abstrakcyjne – tzw. generalia etyk, są im jednak wspólne, lecz odmiennie interpretowane²¹. Obejmują one, odpowiadające złożoności życia zbiorowego: a) obowiązki (powinności moralne, etyczne, prawne, wraz z ich szczeblowością – hierarchią) – bezwarunkowe i warunkowe, powszechne i partykularne, osobiste i wynikające z dziedziczenia²²; b) bezinteresowność – wyrażająca nieużyteczność w swej genezie, abstrahującą od kontekstu prawnego, moralność; c) odpowiedzialność – zachodząca w celowym powiązaniu spraw ludzkich, spotęgowana w życiu zbiorowym (publicznym); d) sprawiedliwość – jako Tomistyczna *iustitia*, sumująca uprzednie generalia i oddająca dyferencjację ich cywilizacyjnych ujęć i e) sumienie

¹⁸ F. KONECZNY, *O wielości cywilizacji*, s. 7-25.

¹⁹ J. SKOCZYŃSKI, *Idee historiozoficzne Feliksa Konecznego*, Kraków 1991, s. 8; F. KONECZNY, *Państwo i prawo w cywilizacji łacińskiej*, Warszawa-Komorów 2001, s. 31; K. KOFIN, M. KOFIN, *Indukcyjna metoda Feliksa Konecznego*, s. 19-22.

²⁰ W. KLAG, *Cywilizacja łacińska w myśli Feliksa Konecznego (wybrane zagadnienia)*, „Racjonalia. Z punktu widzenia humanistyki” 4 (2014), s. 76.

²¹ Problematyka generalistów etyk w kontekście teorii F. Konecznego wymaga odrębnego opracowania, wykraczającego poza ramy niniejszego artykułu.

²² F. KONECZNY, *Rozwój moralności*, s. 37-38.

(zmysł moralny) – będące syntezą składników etycznych²³ oraz f) stosunek do podejmowanej i wykonywanej pracy, a także czasu jako wyznacznika ciągłości funkcjonowania zrzeczenia²⁴.

Według Autora, wyróżnikiem cywilizacyjnym jest, kształtujący go wraz z otaczającym środowiskiem tzw. quincunx człowieczy, czyli pięciomian bytu (egzystencji), odzwierciedlający klasyczną teorię osoby, obejmujący wszelkie przejawy bytu ludzkiego²⁵. Opiera się On na założeniu dualności cielesno (materialno)-duchowej i integralności istoty ludzkiej: „Z ciała i z duszy składa się człowiek i wszystko, cokolwiek jest ludzkiego i co z człowiekiem pozostaje w jakimkolwiek związku; wszystko to posiada formę i treść, stronę zewnętrzną i wewnętrzną. Pełnia życia wymaga obydwu, gdyż niedomaganie jednej z nich sprowadza wykolejenie całości. Na wewnętrzną stronę duchową życia składają się pojęcia Dobra (moralności) i Prawdy [przyrodzonej i nadprzyrodzonej], na cielesną zdrowia i dobrobytu; nadto istnieje kategoria Piękna, wspólna ciału i duszy. Nie ma takiego przejawu życia, który by nie pozostawał w jakimś stosunku do którejś z tych kategorii”²⁶. Jak podaje P. Skrzydlewski dobro obejmowane jest dziedziną moralności, prawda – wiedzy, dobrobyt – majątku a zdrowie – sprawami z nim związanymi; piękno łączy niniejsze atrybuty w dziedzinie harmonii i proporcji oraz ładu²⁷.

Konstrukt quincunx-a reprezentuje spójne w swej istocie rozważania Autora nad kondycją człowieka, prowadzone w duchu²⁸ personalizmu, wyrażanego zwłaszcza integryzmem jego wizji²⁹. Owe pięć kategorii bytu ludzkiego cechuje korelacja, konektywność, wzajemne na siebie zachodzenie i hierarchia ustalana na poziomie, niejednakowo odnoszących się do nich, cywilizacji, tak w życiu indywidualnym jak i zbiorowym; *ergo* można się zgodzić z poglądem, że to właśnie koncepcja człowieka uświadamia różnice między kształtowanymi przez ich kultury społeczne, metodami życia zrzeczeniowego³⁰.

²³ TENŹE, *Harmider etyk*, s. 210. Definicja sprawiedliwości św. Tomasza z Akwinu: „sprawiedliwość zabezpiecza moralną prawość podjętych działań, choć nie tylko ona odpowiada za moralny charakter czynu ludzkiego. Skierowuje nas to ku problemowi sumienia”. A. ANDRZEJUK, *Filozofia moralna w tekstach Tomasza z Akwinu*, Warszawa 1999, s. 86.

²⁴ F. KONECZNY, *Harmider etyk*, s. 208.

²⁵ TENŹE, *O wielości cywilizacji*, s. 98-102.

²⁶ *Tamże*, s. 99. Trzeba dodać, że poszczególne cywilizacje różnią się od siebie, także rodzajem prawa i jego stosunkiem do moralności, sposobem pojmowania i panowania nad czasem oraz typem zrzeczeń, jakie w nich wyrastają.

²⁷ P. SKRZYDLEWSKI, *Polityka i jej determinanty cywilizacyjne w świetle nauki o cywilizacjach Feliksa Konecznego*, „Człowiek w Kulturze” 10 (1998), s. 65-66.

²⁸ W. KLAG, *Cywilizacja łacińska*, s. 69-76.

²⁹ A. ROBACZEWSKI, *Quincunx jako odbicie klasycznej teorii osoby*, „Człowiek w Kulturze” 10 (1998), s. 43-44.

³⁰ *Tamże*, s. 43.

3. Człowiek w cywilizacji łacińskiej

W niesakralnej, cywilizacji łacińskiej, konstytutywne znaczenie ma nadrzędność duchowości religijnej, w szczególności, wywodzonej bezpośrednio z nakazów Ewangelii – uprzywilejowanej, podporządkowującej inne kategorie życia, etyki katolickiej, która jest: „dziełem Kościoła, składa się z narodów wychowywanych przez Kościół”³¹. Etyka ta ma charakter totalny, dotykając wszystkich aspektów życia zbiorowego. Upodmiotowia ona osobę ludzką, kierunkuje system moralny na – ujmowane w paradygmacie Arystotelowskim czy może raczej św. Tomasza – celowe osiągnięcie, definiowanego intelektualnie i wolicjonalnie, opartego na kryterium umiłowania prawdy³² – dobra jednostki (wyrażanego personalizmem – poszanowaniem osobowych właściwości człowieka, poczuciem własnej godności, rozwojem autonomicznej woli w przyswajaniu religii bądź ideałów i jej twórczego aspektu) i wspólnego jego wymiaru (syntezy społeczno-prawno-etycznej)³³. Uwidacznia się to w 1jej stosunku i do zakresu interpretowania generalistów etyk i do quincunxa.

Feliks Koneczny podkreśla, że: „Łacińska cywilizacja, twór Kościoła, przyjęła etykę katolicką za swoją. Zachodzą w niej obowiązki pewnego rodzaju, nie znane nigdzie indziej, mianowicie obowiązki względem samego siebie. Bo też ten dział etyki może powstać tam tylko, gdzie pielęgnuje się [oparty na dobru jako fundamentalnej kategorii duchowej] personalizm”³⁴. Ponadto podnosi wzajemne sprzęgnięcie moralności jako macierzy obowiązku z prawdą, nieużyteczną bezstronność i syntetyzujące wszystkie składniki etyki – sumienie³⁵.

Autor podnosi też, że tylko cywilizacja łacińska – rozwijając chrześcijańskie podejście rozwijające starożytny dualizm³⁶ – uwzględnia wszystkie kategorie pięciomianu bytu, obejmującego wszystkie przejawy życia ludzkiego. W hierarchii nadrzędne są wartości duchowe – dobro moralne i prawda, ale rzeczywistość łączy je z cielesnymi „w jedność bytu ziemskiego (...) Stan zdrowia oddziaływa na stan psychiczny, zlekceważenie ciała prowadzi zazwyczaj do obniżenia ducha (...) [i] zbytnia popularyzacja ascetyki wiedzie do karykatury”; ponadto Autor nie utożsamiał dobrobytu z materializmem, w ogólności zaś twierdził: „Nie należy tedy

³¹ F. KONECZNY, *O ład w historii*, s. 61.

³² W. KLAG, *Cywilizacja łacińska*, s. 73.

³³ F. KONECZNY, *Państwo i prawo w cywilizacji łacińskiej*, s. 126; W. KLAG, *Cywilizacja łacińska*, s. 73-75.

³⁴ TENŻE, *Harmider etyk*, s. 207.

³⁵ *Tamże*, s. 209-210.

³⁶ Z. AMBROŻEWICZ, *Holizm, indywidualizm, personalizm: od dualizmu platońskiego do sporu o źródło i status ludzkiej jednostkowości (Norbert Elias, Isaiah Berlin, Richard Rorty)*, „Analiza i Egzystencja” 30 (2015), s. 90.

traktować kategorii cielesnych wyłącznie jako przeciwieństwa kategorii duchowych. Te i tamte doskonale się uzupełniają i tego właśnie wymaga życie normalne³⁷.

A. Robaczewski badając omawiane podejście słusznie konstatuje: „jedność [osobowa] człowieka pozwala na wypracowywanie cnót. [i tylko on] może stać się [ich] podmiotem (...) Bez cnót zaś (...) nie jest możliwe moralnie dobre działanie ludzkie (...) Cnoty naturalne (kardynalne) są sprawnościami mającymi zaprowadzić równowagę w złożonym bycie ludzkim, mają wnieść harmonię pomiędzy, jak powiedziałby Koneczny, pierwiastkiem materialnym a duchowym. Charakterystyczne jest, że żadna oprócz łacińskiej, cywilizacja nie wypracowała teorii cnót. Było to niemożliwe ze względu na brak harmonii pomiędzy elementami quincunxa. Bez cnót nie ma rozwoju moralności, a rozwój moralności musi obejmować całość życia³⁸. Definiuje się je łącznie w kontekście intelektualnym (rozumowym) i moralnym. Feliks Koneczny uważa, że wspierają one dążenia do osiągnięcia wyższego poziomu rozwoju człowieczeństwa i doskonaleniu się społeczeństw, ale też stawiają wysokie wymagania osobowe w sferze zarówno prywatnej jak i publicznej: w pracy nad sobą i toczeniu walki o byt materialny, rozwój umysłowy, równoległe z etycznym i moralnym³⁹. Dla pełnego obrazu Autora należy nadmienić, że w życiu katolika szczególną rolę odgrywają cnoty teologalne, ‘wlane’ przez samego Boga w dusze wiernych, poznawane z objawienia Bożego, kształtujące postępowanie moralne chrześcijanina: „Cnota wiary czyni rozum organem zdolnym do poznawania pełni prawd Bożych; przez nadzieję nasza wola, która ustawicznie szuka szczęścia, dążyć będzie do dziedzictwa dzieci Bożych, czyli ku wiecznej szczęśliwości; przez miłość nasza moc miłowania, która zwraca się ku dobru, otrzymuje zdolność miłosnego zjednoczenia z dobrem najwyższym, jakim jest Bóg⁴⁰.

Podsumowując rozważania na temat pięciomianu bytu, należy poczynić zastrzeżenie co do pojawiającej się względem niniejszego konstruktów, wątpliwości, wynikającej zwłaszcza z transcendentalności pojęć tj. Dobro, Prawda i Piękno; w tym kontekście trzeba zasygnalizować, że przypisanie poszczególnych komponentów quincunxu, bądź do sfery wewnętrznej (duszy), bądź zewnętrznej (ciała – zdrowie i majątność) może się wydawać zbyt ogólnikowe czy uproszczone⁴¹.

³⁷ F. KONECZNY, *O wielości cywilizacji*, s. 99-100.

³⁸ A. ROBACZEWSKI, *Quincunx jako odbicie*, s. 46.

³⁹ W. KLAG, *Cywilizacja łacińska*, s. 78-79.

⁴⁰ J. BRAMORSKI, *Cnoty teologalne w życiu moralnym chrześcijanina*, „Studia Gdańskie” 23 (2008), s. 32-34; tematyka ta wymaga odrębnego odniesienia.

⁴¹ P. JAROSZYŃSKI, *Kultura i cywilizacja. Od Cycerona do Konecznego*, „Człowiek w Kulturze” 10 (1998), s. 27-28.

4. Kondycja współczesnego człowieka w świetle rozważań Feliksa Konecznego

Z rozważań Feliksa Konecznego nad teorią cywilizacji wyłania się Jego złożone podejście do niniejszej problematyki, w którego centrum stoi człowiek jako osoba, w której w sposób nierozzerwalny łączą się pierwiastki: materialny i duchowy. W koneczińskiej koncepcji człowieka odnajdujemy dualizm ontologiczny. Człowiek tu nie jest wyłącznie tworem przyrody, chociaż jest ona składnikiem ludzkiego życia. Osoba ludzka jednak nieustannie ją przekracza, ponieważ dusza ludzka jest samoistniejąca. Taka koncepcja jest bliska filozofii tomistycznej⁴².

Konstrukt quincunxu jako esencja wymiaru etycznego wydaje się mieć w obecnych czasach fundamentalne znaczenie i może się stać punktem odniesienia do rozważań nad kondycją współczesnego człowieka. Cywilizacja łacińska z supremacją ducha, ale też uznająca dualną, obejmującą w jedność cielesne aspekty człowieczeństwa, w istocie w najwyższym stopniu upodmiotawia osobę ludzką. Zasada się na personalizmie, którego opozycyjność względem aktualnie definiowanego indywidualizmu, transferującego niejako w sfery: umysłu, uczuć i moralnej, cechy przypisywane duszy ludzkiej⁴³, jest szczególnie dojmująca.

Z. Ambrożewicz podkreśla, że powszechnie akceptowanym w społeczeństwach zachodnich sposobem rozpoznawania jednostkowej sytuacji bytowej jest postrzeganie abstrakcyjnego *ja* (z własną świadomością, rozumem lub sumieniem) w granicach (wewnątrz) własnego ciała; oznacza to kulturową kontrolę, zinteriorizowanych norm, przy jednoczesnej wolnościowej i indywidualistycznej orientacji aksjologicznej⁴⁴. Powstaje kluczowe, chociaż upraszczające problem, pytanie o potrzebę rozróżnienia jednostki jako biologicznego organizmu i osoby z jej społeczno-psychologicznymi i zwłaszcza duchowymi (religijnymi) przymiotami. Pojęcie osobowej kondycji człowieka właściwe chrześcijańskiej, rozwijającej człowieczeństwo cywilizacji łacińskiej, znalazło odzwierciedlenie w jej stosunku do generalistów etyk; w przyjęciu katolicyzmu jako kreacyjnej, przyjmującej nadrzędność pierwiastka duchowego nad materialnym, podstawy, nieużyteczna bezinteresowność i sprawiedliwość, łącząca się z odpowiedzialnością za siebie i innych oraz traktowanie sumienia w kategoriach narzędzia i strażnika etyki. W relacji do elementów quincunxu wyróżnia się rozumienie dobra jako motywu osobowego działania a prawdy w ramach moralności; przy czym Prawda i Dobro Najwyższe utożsamia się z Bogiem a ich umiłowanie z personalistycznym przymiotami poczucia godności własnej

⁴² M. SZCZĘSNY, *Rola Chrześcijaństwa w tworzeniu cywilizacji łacińskiej według Feliksa Konecznego*, „*Studia Teologiczne*” 20 (2002), s. 398.

⁴³ Z. AMBROŻEWICZ, *Holizm, indywidualizm, personalizm*, s. 90-94.

⁴⁴ *Tamże*, s. 95-98.

oraz obejmowanych sumieniem prawości i szczerości. Natomiast obecny w dzisiejszych, globalizujących się społeczeństwach, naznaczonych ujednoczającymi się wzorcami komercyjnej, konsumpcyjnej kultury popularnej (pop-kultury), wiedzie ku paradoksowi, będącej przedmiotem, samonapędzającego się mechanizmu – nieuzasadnionej wiary, „religii abstrakcyjnego ja”⁴⁵. Egoistyczny wymiar indywidualizmu, ukierunkowany na cielesny wymiar życia ludzkiego, odchodzi od filozoficzno-katechizmowego ujęcia kondycji człowieka zwłaszcza w jego Tomistycznej wersji, traktującej duszę jako podmiot niematerialny, o pierwszorzędnym znaczeniu. Zmiana hierarchizacji i zachwianie równowagi w obrębie quincunxu, odmienne od Feliksa Konecznego, materialistyczno-komercyjne interpretowanie jego kategorii, rezygnacja z supremacji – ujmowanych w duchu katolicyzmu – Dobra, Prawdy i Piękna, diametralnie odmienia stosunek do generalistów etyk, z odejściem – co należy podkreślić – od syntetyzującej roli sumienia w jego religijnym (katolickim) wymiarze. W ogólności zaś prowadzi do zaburzenia harmonii funkcjonowania całokształtu ludzkiego bytu, do którego odnosi się omawiany pięciomian, *ergo* prowadzi do odejścia od dominacji i atrybutów cywilizacji łańskiejskiej na rzecz ich niepersonalistycznych odmian. Realne dobro człowieka – osoby, uwidaczniane w konstrukcie quincunxa, wypierane jest przez abstrakcyjne fantazmaty epoki konsumpcjonizmu, w których zatracają się granice dobro – zło, a człowiek – z jego poglądami, postawami i postępowaniem, wpisuje się w paradygmat cywilizacyjny, w którym przeważają rzeczy a i on sam z podmiotu staje się przedmiotem użycia⁴⁶. Ewokuje to refleksje o fundamentalnym wyborze pomiędzy skrajnymi w swej istocie, ukształtowanymi w nauczaniu wiary przez papieży: Pawła VI i Jana Pawła II cywilizacjami – śmierci i miłości⁴⁷. Pierwsza jest wyrazem konsumpcjonizmu, o materialistycznym podejściu do życia; redukuje człowieka do świata dóbr wytworzonych i skończonych (produktów, towarów), anihilując przyrodzoną godność i wpływające z niej przymioty, tj. moralność, integralność i autonomię tożsamości oraz cechy sprzyjające właściwym relacjom międzyludzkim. Przejawia się w pogwałceniu praw człowieka i destrukcji jego życia we wszystkich sferach (intelektualnej, wolitywnej, emocjonalno-uczuciowej, moralno-religijnej, społeczno-kulturowej i materialnej)⁴⁸. Odrzucenie Prawdy łączy się z: „postępem naukowotechnicznym w sposób często jednostronny, w czysto pozytywistycznym [poznawczym] rozumieniu

⁴⁵ *Tamże*, s. 105.

⁴⁶ JAN PAWEŁ II, *List do Rodzin Gratissimam sane*, nr 13, https://kodr.pl/wp-content/uploads/2017/03/list_do_rodzin.pdf [25.06.2024].

⁴⁷ B. DZIAŁOSZYŃSKI, *Cywilizacja. Szkice z dziejów*, s. 3-6; F. KONECZNY, *O wielości cywilizacji*, s. 152-154.

⁴⁸ JAN PAWEŁ II, *Evangelium vitae*, nr 3, 6, 59, 86, 91, https://kodr.pl/wp-content/uploads/2017/03/evangelium_vitae.pdf [25.06.2024].

rozwoju. [Jego] Owocem (...) jest agnostycyzm, a w dziedzinie działania i moralności – utylitaryzm. [Ergo] cywilizacja skutku, użycia – »rzeczy«, a nie »osób«⁴⁹; człowiek występuje w roli rzeczy, w jej świecie i dla niej. Przeciwną jej, wyrastającą z personalizmu, cywilizację miłości cechuje prymat: człowieka – rozwijającego się bytu osobowego (wolnego i rozumnego), moralnego postępowania nad techniką, bytu nad posiadaniem i miłosierdzia nad sprawiedliwością.

Zakończenie

Deliberacje nad kondycją osobową człowieka w świetle teorii cywilizacji Feliksa Konecznego skłaniają do wniosków ogólniejszej natury. W czasach „harmideru etyk” szczególnie aktualnym staje się kwestia procesu ‘cywilizowania’ człowieka: „Ponieważ nie można być cywilizowanym na dwa sposoby, zatem wyznawana gdzieś etyka musi być czerpana z pewnej cywilizacji, z jednej tylko”⁵⁰. Wobec załamania się dominacji cywilizacji łacińskiej⁵¹, chaosu aksjonormatywnego w skali ogólnoswiatowej, powstaje problem ‘bezetyczności’ czy ‘acywilizacyjności’ współczesnych czasów i negatywnych implikacji dla kondycji ludzkiej. Autor podnosił, że od zarania dziejów cywilizacje konfliktowały się, tocząc niszczące wojny dla uzyskania i utrzymania dominacji polityczno-prawnej, społecznej, kulturowej i religijnej. Czy obecnie nastaje schyłek najdoskonalszej wedle teorii historiozoficznej Feliksa Konecznego – trojfilarowej, immanentnie związanej z katolicyzmem, cywilizacji łacińskiej; czy może jednak przewagę zyska – jak się wydaje – cywilizacja o wyższym poziomie rozwoju, kształtowana wokół cnót teologalnych: „Tak więc trwają wiara, nadzieja i miłość – te trzy: z nich zaś największa jest miłość” (1Kor 13,13).

* * *

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest deliberacjom, dotyczącym kondycji człowieka – osoby ludzkiej w świetle teorii cywilizacji Feliksa Konecznego. Uwzględnia odniesienia do uznanej za najwyższą stojącą w hierarchii – cywilizacji łacińskiej. Refleksje na temat współczesnej jej interpretacji przedstawione są w perspektywie kluczowych dla Autora pojęć, tj. generalia etyk i quincunx (pięciomian bytu).

⁴⁹ JAN PAWEŁ II, *List do Rodzin Gratissimam sane*, nr 13, https://kodr.pl/wp-content/uploads/2017/03/list_do_rodzin.pdf [25.06.2024].

⁵⁰ F. KONECZNY, *Harmider etyk*, s. 211.

⁵¹ Problem ten wymaga pogłębionych rozważań.

SUMMARY

Deliberations on human being in the light of Felix Koneczny's theory of civilization

The article is devoted to deliberations regarding the human being condition in the light of Feliks Koneczny's theory of civilization. It includes references to the Latin civilization considered to be the highest in the hierarchy. Reflections on its contemporary interpretation are presented from the perspective of the concepts that are key to the author, i.e. generalia ethics and quincunx (pentomate of being).

BIBLIOGRAFIA

- Ambrożewicz, Z. (2015). Holizm, indywidualizm, personalizm: od dualizmu platońskiego do sporu o źródło i status ludzkiej jednostkowości (Norbert Elias, Isaiah Berlin, Richard Rorty). *Analiza i Egzystencja* 30, 89-108.
- Andrzejuk, A. (1999). *Filozofia moralna w tekstach Tomasza z Akwinu*. Warszawa: NAVO.
- Bezat, P. (2004). *Poglądy polityczno-prawne Feliksa Konecznego* (Biblioteka Wszepolska). Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”.
- Bramorski, J. (2008). Cnoty teologalne w życiu moralnym chrześcijanina. *Studia Gdańskie* 23, 32-75.
- Działoszyński, B. (2018). *Cywilizacja. Szkice z dziejów pojęcia w XVIII i XIX wieku*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Huntington, S. (2007). *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, tłum. H. Jankowska. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA.
- Jan Paweł II, (1995). *Evangelium vitae*. Pobrano z: https://kodr.pl/wp-content/uploads/2017/03/evangelium_vitae.pdf [25.06.2024].
- Jan Paweł II, (1994). *List do Rodzin Gratissimam sane*. Pobrano z: https://kodr.pl/wp-content/uploads/2017/03/list_do_rodzin.pdf [25.06.2024].
- Jaroszyński, P. (1998). Kultura i cywilizacja. Od Cyncerona do Konecznego. *Człowiek w Kulturze* 10, 13-29.
- Klag, W. (2014). Cywilizacja łacińska w myśli Feliksa Konecznego (wybrane zagadnienia). *Racjonalia. Z punktu widzenia humanistyki* 4, 66-93.
- Kofin, K., Kofin, M. (2017). Indukcyjna metoda Feliksa Konecznego w badaniu cywilizacji i praw dziejowych. *Świat Idei i Polityki* 16, 18-29.

- Koneczny, F. (1921). *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*, t. 1. Poznań-Warszawa: Księgarnia Św. Wojciecha.
- Koneczny, F. (1935). *O wielości cywilizacji*. Kraków: Gebethner i Wolff. (Tekst zdigitalizowany przez Stowarzyszenie im. Przemysława II w ramach projektu „Cyfrowa Biblioteka Myśli Narodowej”. Pobrano z: <https://cbmn.pl/uploads/ebooks/Feliks%20Koneczny%20-%20O%20wielo%C5%9Bci%20cywilizacji.pdf> [22.06.2024]).
- Koneczny, F. (1936). Harmider etyk. *Myśl Narodowa* 16, nr 24, 369-371; przedruk: *Człowiek w Kulturze* 10 (1998), 205-212.
- Koneczny, F. (1936). Rodowód monizmu prawniczego. *Myśl Narodowa* 16, nr 35, 542-544; przedruk: *Człowiek w Kulturze* 10 (1998), 213-225.
- Koneczny, F. (1991). *O ład w historii*. Warszawa: Michalineum.
- Koneczny, F. (1996). *Kościół a cywilizacje*. Lublin: ONION.
- Koneczny, F. (1998). Cywilizacja bizantyńska. *Człowiek w Kulturze* 10, 175-203.
- Koneczny, F. (2000). *Rozwój moralności*. Warszawa-Komorów: Wydawnictwo Antyk – Marcin Dybowski.
- Koneczny, F. (2001). *Państwo i prawo w cywilizacji łacińskiej*. Warszawa-Komorów: Wydawnictwo Antyk – Marcin Dybowski.
- Koneczny, F. (2001). *Prawa dziejowe*. Warszawa-Komorów: Wydawnictwo Antyk – Marcin Dybowski.
- Koneczny, F. (2004). *Etyki a cywilizacje*. Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”.
- Koneczny, F. (2011). *Religie a cywilizacje*. Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”.
- Krztoń, W. (2017). Tożsamość cywilizacji źródłem zagrożeń bezpieczeństwa w świecie współczesnym. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie* 15, z. 1 (38), 60-73.
- Robaczewski, A. (1998). Quincunx jako odbicie klasycznej teorii osoby. *Człowiek w Kulturze* 10, 43-48.
- Skoczyński, J. (1991). *Idee historiozoficzne Feliksa Konecznego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Skrzydlewski, P. (1998). Polityka i jej determinanty cywilizacyjne w świetle nauki o cywilizacjach Feliksa Konecznego. *Człowiek w Kulturze* 10, 59-78.
- Skudrzyk, P. (1992). *Losy cywilizacji według Arnolda J. Toynebee’ego*. Katowice: Towarzystwo Zachęty Kultury.

Szczęsny, M. (2002). Rola Chrześcijaństwa w tworzeniu cywilizacji łacińskiej według Feliksa Konecznego. *Studia Teologiczne* 20, 377-400.

Toynbee, A. (1962). Preface. W: F. Koneczny, *On the Pluralist of Civilisation* (3-4). London: Polonica Publications.

Zieliński, J. (2019). Teoria cywilizacji według Feliksa Konecznego. *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 26, 289-303.